

CHAPTER II

**VICTIM - Translation of
Marathi One Act Play BALI
by Vijay Tendulkar**

बळी

विजय तेंडुलकर

(दिवाणखान्याच्या पद्धतीची एक खोली. बाकी सजावट कशीही असली तरी मागच्या बाजूला एक दार. लगतच्या एका छोट्या खोलीचं, हे दार आहे. ते लोटलेलं आहे. दुसरं दार बाहेर जाण्याच्या 'पॅसेज'चं. या 'पॅसेज'मधून पुढं गेलं की या जागे-बाहेर पडायचं दार अभिप्रेत.

खोलीत एक टेलिफोन आहे.

या घटकेला कमलाबाई एका कोचात टेकलेल्या आहेत. डॉ. डांगे फेऱ्या मारताहेत. दोघांच्याही मुद्रा ओढलेल्या. जवळपासच्या एका स्टुलावर डॉक्टरांची बॅग आणि फेस्ट दिसते आहे.)

कमलाबाई : काही करा, डॉक्टर, आणि यातून काही तरी मार्ग काढा.

(फेऱ्या मारताना डॉक्टर फक्त थांबून कमलाबाईकडे पाहातात. वरचा ओठ चावल्यासारखा करतात. पुन्हा फेऱ्या मारतात.)

काय झालं हे कळलं - आणि मदतीची गरज भासली - तेव्हा प्रथम तुमची आठवण झाली मला. तुम्हीच या प्रसंगाला पुरे पडाल, यातून काही तरी मार्ग काढाल, मला सोडवाल असा विश्वास वाटला मला. आणि तुम्हीच असं करू लागलात, म्हणजे...

डॉ. डांगे : (थांबून, वळून, धुमसत्या सुरात) डॉक्टर आहे मी. गुन्हेगारांच्या टोळीचा नायक नव्हे.

कमलाबाई : डॉक्टर !

डॉ. डांगे : (फेऱ्या मारीत) किंवा गुन्हेगाराला हमलास निर्दोष ठरवणारा सराईत वकीलही नव्हे.

कमलाबाई : पण डॉक्टर...

डॉ. डांगे : (फेऱ्या मारीत आणि थांबत) हो, डॉक्टर आहे मी. रोग, निदान, औषधं आणि बिलं यापलीकडे काहीसुद्धा कळत नाही मला. कळवून घ्यायची इच्छासुद्धा नव्हती. एक सरळमार्गी माणूस आहे मी. माझ्या-पुरतं, माझ्या धंद्यापुरतं पाहाणारा.

कमलाबाई : इथं बोलावलं तुम्हांला, हे चुकलं म्हणायचं.

डॉ. डांगे : असं कसं म्हणू मी - मी इथं आलो हे मात्र चुकलं. माझं इथं काहीच काम नव्हतं.

कमलाबाई : मला तुमच्याविषयी वाटलं ते सगळं चुकीचं होतं ? तुमच्याविषयीचा विश्वास...

डॉ. डांगे : आणि तुमच्याविषयीच्या माझ्या विश्वासाचं काय ?

कमलाबाई : तुमची अशी समजूत झालेली दिसते की, मी अपराधी आहे. मीच-ते केलं.

डॉ. डांगे : ते जरी ठाम ठरवता आलं असतं मला, तरी फार बरं झालं असतं.

कमलाबाई : (सुराला किंचित धार) मग काय आड आलं ?

डॉ. डांगे : काही ठरविण्याची ताकद संपलीय माझी. इथं बोलावून गोंधळून टाकलं आहे तुम्ही मला.

कमलाबाई : (सूर अधिक तीक्ष्ण) तुम्ही घाबरला आहात.

डॉ. डांगे : (कबूल करीत) हो, घाबरलो आहे. (मुत्रेवर आता भय दिसतंच आहे.)

कमलाबाई : डॉक्टर, तुमच्यासारख्यांनं...

डॉ. डांगे : (घोगरा सूर) आपल्या मरणानं मेलेल्यांची प्रेतं पाहतो मी. (आवंदा) खून पाहायची सवय नाही मला.

कमलाबाई : (सुराला जास्त धार) खून ? कसला खून ? कुणी केला खून ? ...

डॉ. डांगे : काही विचारू नका मला. उत्तर देता यायचं नाही मला. उत्तर द्यायचंही नाही. गुड बाय. जातो मी. (बॅग उचलतात, फेस्टला हात घालतात.)

कमलाबाई : (वाट पाहून) का थांबलात ?

डॉ. डांगे : (बॅग परत ठेवीत) जायचीही ताकद माझ्यात नाही. मी घरीच जाईन की पोलीस स्टेशनवर जाऊन मी खून केल्याचं कबूल करीन याची खात्री नाही मला. कदाचित, - कदाचित वाटेत भेटेल त्याला धरून सांगेन, " खून झाला आहे आत. खून झाला आहे..." "

कमलाबाई : डॉक्टर, कसला खून म्हणताहात तुम्ही ? कुणी केला खून ?

डॉ. डांगे : काही... काही कळेनासं झालं आहे मला. का बोलावलंत तुम्ही मला इथं ? का ?

कमलाबाई : चूक झाली असेल ती माझी. ती सावरून घेणं तुमच्या हाती आहे. आणि ते तुमच्या आणि माझ्या, दोघांच्याही हिताचं आहे. (सुरात हुकूम) इथं बसा, डॉक्टर, शांत व्हा. तुम्ही इतका त्रास करावा, गोंधळावं, भ्यावं, असं काही झालेलं नाही. कुणीही कुणाचा खून केलेला नाही. उगीच कल्पनेनं काही तरी घडवून का घाबरता ? (ते बसले आहेत. कोरड्या ओठांवरून पुनः जीम फिरवीत, निस्तेज नजरेनं आता तिच्याकडे पाहताहेत.) प्रमाकर गेले आहेत. मला कल्पनाही नसताना त्यांनी विष घेतलं आणि ते गेले. सकाळी मी उठले आणि ते झोपले आहेत की जागे आहेत, त्यांना काही हवं आहे का, त्यांना झोप कशी लागली, ते पाहण्यासाठी मी त्यांच्या - म्हणजे या खोलीकडे आले. आणि गाढ झोपल्यासारखे ते बिछान्या-वर पडले होते. रात्री झोप लागली नसेल तर इतक्यात उठवणं बरं नव्हे असं ठरवून मी जवळजवळ दोन तास थांबले. माझी रोजची कामं उरकली. तरीही उठेनात. म्हणून मग मी पुन्हा त्या खोलीत गेले - त्यांच्या बिछान्यापाशी. त्यांच्याजवळ. त्यांना उठवण्यासाठी हळूच त्यांच्या तोंडावरून हात फिरविला. असा मी नेहमीच फिरवत असे, हाक मारून उठवणं मला आवडत नाही - आणि तेव्हाच मला कळलं की - की काही तरी भलतंच झालं आहे. काही तरी विपरीत. ते - ते गेले आहेत. ते पुन्हा कधीही परत न येण्यासाठी कायमचे गेले आहेत. माझे प्रमाकर. आमचं किर्ती प्रेम होतं - ठाऊक आहे तुम्हाला, डॉक्टर. मी कधीच त्यांना जाऊ दिलं नसतं. कधीच...जाऊ...दिलं...नसतं... (किंचित स्तब्धता.)

डॉ. डांगे : त्यानं विषच घेतलं हे कसं कळलं तुम्हांला ?

(तिच्या मुद्रेवर विस्मय. किंचित गोंधळ.)

त्याचं हार्टफेल झालं असं का समजला नाहीत तुम्ही ? विषाचाच संशय का घेतलात ? संशयच नव्हे - तुम्ही खात्रीनंच बोल्त आहात. तुम्ही - त्यानं विषच घेतलं, असं ठामपणं म्हटलंत तुम्ही.

कमलाबाई : (निर्विकार मुद्रा) पण डॉक्टर, तुम्हीच तसं मघाशी सांगितलंत मला. त्या खोलीत, - प्रमाकरांना तपासून. एरवी मला तरी काय माहीत ?

डॉ. डांगे : मी - ठाम विधान केलं नाही. मला - मला तरी निदान तसं आठवत नाही. मी म्हणालो, " This seems like poisoning ... "

कमलाबाई : " This is poisoning " असं म्हणालात तुम्ही. तुम्हांला नसलं तरी मला स्मरतं आहे ना. आणि तुम्ही म्हणाला नसतात तर कुठल्या

जोरावर मी विषाचा संशय घेणार होते, डॉक्टर ? कसं कळावं मला काय झालं होतं ते ? काळझोप लागली होती मला काल रात्री ! एरवी रात्रीत तीनतीनदा उठून मी त्यांच्या खोलीकडे येत असे. ते झोपले आहेत का, त्यांच्या अंगावर पांघरूण आहे का, त्यांना काही हवं आहे का, — सगळं पाहात असे. आणि — आणि काल रात्री मात्र...

(स्फुंदत) डॉक्टर, कसं हो झालं असं ? (स्तब्धता.)

डॉ. डांगे : (अस्वस्थ फिरत एका ठिकाणी थांबून) पोलीस या तुमच्या सांगण्यावर विश्वास ठेवणार नाहीत. त्यांची खात्री पटवणं कठीण जाईल.

कमलाबाई : म्हणून तर मी तुम्हांला बोलवून घेतलं.

डॉ. डांगे : मी तरी कसली खात्री पटविणार ?

कमलाबाई : माझ्याविषयी खात्री नाही तुम्हांला ?

डॉ. डांगे : खात्री ? होती. खरं सांगायचं तर आता ती राहिली नाही. माझ्या-विषयीसुद्धा आता मला खात्री राहिली नाही. सगळ्यावरचा विश्वास उडाला आहे माझा.

कमलाबाई : (उठून त्यांच्याकडे येते.) खरं सांगते डॉक्टर, मी अगदी निरपराध आहे. तुम्हांला तुमच्या मित्राबद्दल वाटत होतं तेवढचं — त्याहूनही जास्त त्यांच्याबद्दल मला — त्यांच्या अर्धोगीला वाटत होतं. आणि ते साहजिकच नव्हे का ? त्यांच्या इतक्या वर्षांच्या आजारात त्यांच्या सेवेत मी काहीही कमी पडू दिलं नाही. कुठल्याही श्रमांच्या बाबतीत कधी कुचराई केली नाही. दिवस बघितला नाही, की रात्र नाही. (उसासा.) आणि शेवटी असं झालं ! का असं व्हावं, डॉक्टर ? का असं व्हावं ? (स्तब्धता.)

डॉ. डांगे : (रुक्ष सूर) रात्री झोपतेवेळी तुम्हांला काय म्हणाला होता तो ?

कमलाबाई : काही नाही. संशय यावा असं काही नाही. मला म्हणाले, “ ते गाणं म्हण—सैगलचं. “सो जा राजकुमारी...” आणि मी म्हटलं. हळूहळू त्यांनी डोळे मिटले. आणि पाहता पाहता गाढ झोपले ते. लहान मुलासारखे. माझ्या मांडीवर डोकं टेकून, शांतपणं.

डॉ. डांगे : पण त्यांच्याजवळ विष आलं कुठून ? —

कमलाबाई : मला कसं कळणार ते ?

डॉ. डांगे : (अर्धवट स्वतःशी) मी त्याला दिलेल्या औषधानं, जास्त कमी घेतल्यानं कुठलीच विषबाधा होण्यासारखी नव्हती. नक्की नव्हती. तसं — तसं त्यात काहीच नव्हतं. तो स्वतः उठून या घराबाहेर गेला नव्हता — आणि जाऊ शकल्याही नसता. मग...(कमलाबाईंना) इथं

काल कोण कोण आलं होतं ?

कमलाबाई : मी - मला आठवत नाही, डॉक्टर. पण तसं महत्वाचं - कुणीच नाही.
माझी—

डॉ. डांगे : (पटकन) तुमची कोण आली होती ?

कमलाबाई : बहीण येणार होती माझी. पण तिलाही काही तरी काम निघालं, आणि आयत्या वेळी ती आली नाही. फोन केला तिनं. आणि मी थोडा वेळ बाहेर गेले होते, डॉक्टर. खालच्या दुकानात. त्यांना लवंग हवीशी वाटत होती आणि घरात नव्हती. तेवढ्यात—

डॉ. डांगे : तेवढ्यात काय ?

कमलाबाई : कुणी येऊन गेलं असलं तेवढ्यात इथं - तर सांगता येत नाही मला.

डॉ. डांगे : कधी गेलात खाली ?

कमलाबाई : दुपारी दोन ते तीन, - चारच्या सुमाराला. तीनच्याच.

डॉ. डांगे : तुम्ही परत आलात तेव्हा कोण होतं इथं ?

कमलाबाई : कुणी - कुणीच नव्हतं. फक्त ते होते तेच. प्रभाकर.

डॉ. डांगे : काय करीत होता तो ?

कमलाबाई : सकाळचा टाइम्स वाचत होते. पडल्या पडल्या.

डॉ. डांगे : काय म्हणाला ?

कमलाबाई : म्हणाले - म्हणाले काही नाहीत. पाहिलं त्यांनी आणि परत वाचू लागले.

डॉ. डांगे : बस ?

कमलाबाई : हो. (थांबून) पण खरं सांगायचं तर मी लवंगा आणायला गेलेच नव्हते, डॉक्टर. मी काल कुठंच गेले नव्हते. मी इथंच घरात होते आणि माझ्याव्यतिरिक्त काल इथं कुणीही आलेलं नाही.

डॉ. डांगे : मग - तर मग खोटं का बोललात तुम्ही ?

कमलाबाई : कुठं बोलले ? ही काय खरं सांगते आहे. पोलिसांना काय सांगता येईल ते सुचवलं मी.

डॉ. डांगे : (गोंधळत) अर्थ कळला नाही मला.

कमलाबाई : न कळण्यासारखं कुठं काय आहे त्यात ? जसं घडलं तसं सांगितलं तर पोलिसांना ते पटणार नाही असं तुम्हीच म्हणालात आता. मी कसं सांगता येईल ते पाहते आहे. तेच आपल्याला प्रथम ठरवलं पाहिजे, डॉक्टर. तुम्हीच काय तरी सुचवा.

डॉ. डांगे : म्हणजे— You mean— (अस्पष्ट) तुम्हीच...

कमलाबाई : त्यांना विष दिलं ? होय, डॉक्टर. मीच त्यांना विष दिलं असंच पोलीस गृहीत धरणार. मग जो सिद्ध होणं कठीण, — तो निष्पापपणा उगीच

जमेला धरून कसं चालेल ?

डॉ. डांगे : कमलाबाई—

कमलाबाई : (सुरात फरक नाही.) पुन्हा सांगते, डॉक्टर, गोंधळ नका. डोकं थंड ठेवा. व्यवहार म्हणून आपण या प्रसंगाला तोंड देऊ या. तुमची मदत मला हवी आहे.

डॉ. डांगे : पण— You mean - You mean it ?

कमलाबाई : हो. माझा निष्पापपणा क्षणभर विसरून आपण या गोष्टीची चर्चा करणं अत्यंत जरूरीचं आहे. असंच समजा, की मी प्रमाकरना विष दिलं.

डॉ. डांगे : (गडबडून उठत) ठीक आहे, - जातो मी ! - मला जायला हवं - जातो मी -

कमलाबाई : (सूर कठीण) कुठं ? पोलीस स्टेशनवर ? की बाहेर जाऊन इथं खून झाल्याचं सर्वांना सांगायला ? हा खून झाल्याचं जाहीर झालं तर माझ्याबरोबर तुमचंही नाव त्यात गोवल्याशिवाय राहणार नाही, डॉक्टर !

डॉ. डांगे : काय - काय म्हणून ? मी - मी काय केलंय ?

कमलाबाई : पोलीसांना माझं म्हणणं पटणार नाही तसं तुमचंही म्हणणं पटणार नाही.

डॉ. डांगे : पण - पण मग मी एक प्रतिष्ठित डॉक्टर आहे.

कमलाबाई : मेलेला माणूसही प्रतिष्ठित आहे. रूढ अर्थाने त्याची विधवा बायकोही... जाऊ द्या, डॉक्टर. बसा तिथं. खरं खरं ते मी तुम्हांला सांगते. मी त्यांना विष दिलं. तरीही मी निष्पाप, निरपराध आहे. भयंकर यातनांतून त्यांची मुक्तता व्हावी म्हणून मी त्यांना विष दिलं. त्यांच्या-वरच्या प्रेमानंच मला ते द्यायला लावलं. पाहवेनात मला त्यांच्या यातना. फार त्रास झाला त्यांना काल रात्री. अतोनात त्रास झाला. आणि मन म्हणालं, " कर एवढं. सोडव या दुर्दैवी प्राण्याला त्याच्या छळातून - सोडव - " (स्तब्धता.)

डॉ. डांगे : (बऱ्याच स्तब्धतेनंतर) विष...कुठून आणलं ?

कमलाबाई : विष ? पैसे असल्यावर विष कुठं मिळत नाही, डॉक्टर ?

डॉ. डांगे : पण मग ते आधीच...

कमलाबाई : (न कचरता) हो. माझ्यासाठी आणून ठेवलं होतं मी. त्यांचं काही बरंवाईट झालं तर घेणार होते. त्यांच्यामागं जगायचं नव्हतं मला. त्यांच्या पाठोपाठ जायचं होतं मला. आणि - (खोल सूर) ही अशी मागं उरले आहे करंटी. (पदरात तोंड लपवते.)

(जड पावलांनी डॉक्टर फेऱ्या मारण्याचा प्रयत्न करतात. खोलीच्या दारासमोर थांबतात. आत पाहात स्तब्ध. पाठमोरे. आवेग भावतात. मग पुतळ्यासारखे.)

डॉ. डांगे : (पुतळ्यासारखे अविचल राहात) नाही, कमलाबाई. त्याच्या चेहेऱ्यावर यातनांच कुठलंच चिन्ह नाही. गाढ झोपल्यासारखा झोपलाय तो. (कटू सूर) सैगलंच गाणं ऐकताना झोपवावा तसा-शांत. शांत. त्याला यातना झाल्या नाही. मला समजतं त्याला यातना झाल्या नाहीत ते. तुम्ही नवं असत्य सांगता आहात. (स्तब्धता.) त्याला कल्पनाही नसताना तुम्ही त्याला विष दिलंत. औषध म्हणून. (सूर वेगळा) माझं औषध म्हणून. (तसेच उभे.)

कमलाबाई : रोगांप्रमाणं असत्याची पण चांगली पारख आहे तुम्हाला, डॉक्टर. आणि मला वाटतं, तुमच्या गोंधळातूनही तुम्ही एव्हाना सावरलेले आहात. तुमची भीती मेली आहे, स्वच्छपणं तुम्ही विचार करू शकता आहात. होय ना ?

डॉ. डांगे : हे पहिलंच निर्भेळ सत्य तुम्ही बोलता आहात, असं मानतो मी.

कमलाबाई : यानंतर सगळीच निर्भेळ सत्यं तुम्हांला ऐकवणार आहे मी. वसा. डॉक्टर. ऐका. (ते उभेच. त्यांच्याकडे एकदा नजर टाकून) तुम्ही म्हटलंत तसं, मी त्यांना त्यांच्या नकळत विष दिलं. यातना नव्हत्या, काही नव्हतं. ते नीट होते. आनंदी होते. मी औषध म्हणून त्यांना विषाचा घोट दिला. ते मग माझ्या मांडीवर डोकं टेकून म्हणाले, “ ते गाणं म्हण, कमू - सो जा राजकुमारी... ”

डॉ. डांगे : (कर्कशपणे) पुरे !

कमलाबाई : पहिल्याच निर्भेळ सत्याला दिपलात, डॉक्टर ?

डॉ. डांगे : कुतन्न !

कमलाबाई : निदान तुम्हांला तरी हे म्हणण्याचा अधिकार नाही. कारण प्रभाकरांना मी दिलेल्या विषात तुमची भागीदारी होती.

डॉ. डांगे : कमलाबाई !

कमलाबाई : हो. हेही निर्भेळ सत्य बोलते आहे मी. प्रभाकरांची मुकाट्यानं आपण वाट लावू शकलो, आणि मोकळे राहिलो, तर त्यात तुमचा आणि माझा, दोघांचाही फायदा आहे - म्हटलं नाही मी मघाशी ?

डॉ. डांगे : (दुबळा सूर) माझा फायदा ?

कमलाबाई : हो. तुमचा फायदा.

डॉ. डांगे : कुठला तो ?

कमलाबाई : तुम्हांला मी मिळेल. (स्तब्धता.) माझ्याबद्दल तुम्हांला काय वाटत होतं याची चांगली कल्पना होती मला, डॉक्टर. मला ते समजत होतं, पटत होतं. तसं व्हावं असं वाटत होतं. पण प्रभाकर भाड येत होते. पतिसुख तर नव्हतं - आणि - आणि पतीही मरायला तयार नव्हता -

डॉ. डांगे : चांडाळणी !

कमलाबाई : सामान्य स्त्री आहे मी, डॉक्टर. तुम्हां सर्वाप्रमाणं मलाही सुखाची इच्छा आहे. सुखाची इच्छा असण्यात काय वावरां आहे ? गेल्या दहा वर्षांत या इच्छेला दडपून दडपून कासावीस होत होते मी. पंगू, आजारी प्रभाकरांची मनोभावानं सेवा करीत होते. त्यात मन गुंतवून शरीर मारायचा आटोकाट प्रयत्न करीत होते. आणि पहिल्या डॉक्टरच्या बोलावण्यानं तुम्ही प्रथम इथं आलात. वारंवार येऊ लागलात. प्रभाकरांशी तुमचा स्नेह जमला. आणि माझ्याबद्दलही...

डॉ. डांगे : खोटं आहे हे !

कमलाबाई : तुमचा सूर सांगतो आहे ते खरं असल्याचं. माझ्यापाशी नाकबूल कशाला करता ? प्रसंग सांगीन मी तुम्हांला. नेमके क्षण सांगीन. आणि मग पटेल तुम्हांला. हव्यात आठवणी, डॉक्टर ? (उसासत) त्या आठवणींवरच तर मी जगत आले आहे. (स्तब्धता.) माझ्या आणि तुमच्यासाठी मी प्रभाकरांना मारलं. त्यांना आपल्या मार्गातून दूर केलं. पोलिसांचा प्रश्न सोडवला की आता आपल्या वाटेत काही नाही. (उठून जवळ येऊ लागते.) डॉक्टर - (कर्कश सुरात डोअर बेल. दोघं दचकतात. डॉक्टर उठून उभे. कमलाबाईच्या वागण्यातलं तोल आता सुटत जातो. तिच्या मुद्रेवर वेडसर भय पसरतं. पुन्हा डोअर बेल वाजते.)

कमलाबाई : (कावरीबावरी) कोण आलय, डॉक्टर - कोण आलय ? पोलीस ? पोलीस आले आपल्याला पकडायला ? पोलीस...

डॉ. डांगे : (घोगरा सूर) गप्प रहा.

कमलाबाई : पण कळलं कसं त्यांना ? इतक्यात कसं कळलं ? मी इतकी काळजी घेतली, डॉक्टर, आणि...

(पुन्हा डोअर बेल. जरा जास्त वेळ वाजत राहते.)

(डॉक्टरांचे दंड घट्ट पकडून) डॉक्टर, आता काय करायचं ? कुठं लपायचं ? कुठून पळू मी ? कुठं जाऊ ? डॉक्टर -

डॉ. डांगे : गप्प रहा. (सूर अनिश्चित.) पोलीस नाहीत ते.

कमलाबाई : नाहीत ? मग... 58

(पुन्हा डोअर बेल.)

डॉक्टर ! ...

डॉ. डांगे : हा (तिला खसदिशी उभी करीत) केलास तेवढा मूर्खपणा खूप झाला.
जरा शहाणपणाने वागलीस तर आता धडगत आहे.

कमलाबाई : काय करू मी, डॉक्टर ?

डॉ. डांगे : (दाराच्या दिशेन पहात) जाऊन दार उघड.

कमलाबाई : डॉक्टर !

डॉ. डांगे : (गुरकावून) दार उघड. जा -

कमलाबाई : आणि पोलीस...

डॉ. डांगे : पोलीस नाहीत ते -

(पुन्हा डोअर बेल.)

असले तरी तुझा धीर खचता कामा नये. विष देताना दाखवलास तो क्रूर
निष्ठुरपणा यानंतर पुन्हा पुन्हा दाखवावा लागेल तुला. चेहरा सरळ
कर. मन थंड ठेव. Relax-relax - आणि जाऊन दार उघड.
पोलीस किंवा कुणी तसंच महत्त्वाचं असेल तर आत बोलाव. बिन-
महत्त्वाचे असेल तर पिटाळ बाहेरच्या बाहेर. लक्षात ठेव, चेहऱ्यावर
काही दिसता कामा नये. शब्द विचारपूर्वक आणि -

(बेल दीर्घ)

जा लौकर.

(तिला जवळजवळ टकलतात...ती गेलेली. डॉक्टर 'त्या' खोलीच्या
दाराकडे पाहतात. एका कोचात बसतात. घाम पुसतात. पुन्हा ते
'डॉक्टर' दिसू लागतात.)

सॉलिसिटर : (प्रवेश करीत कमलाबाईला) काय म्हणते तब्येत त्याची ? (डॉक्टर
करमरकर डांग्यांकडे लक्ष जातं. थांबतात. ते कोण ते लक्षात येऊन) Well
डॉक्टर, How is he now ? तुम्हांला काय वाटतं ? कुठाय तो ?
या खोलीत ? आत ? (त्या खोलीच्या दाराशी गेलेले.)

डॉ. डांगे : हश ... झोपलेत ते. रात्रभर त्रास झाला त्यांना. भात्ताच झोप
लागलीय. (घड्याळ पहात) फक्त पंधरा मिनिटं झालीत.

सॉलिसिटर : (वरमून परत येत, एका कोचात बसत) Oh! Sorry. I tried to
disturb him.

(स्तब्धता. कमलाबाई अस्वस्थ उभी आहे.)

(डॉक्टरना) तुम्ही कधी आलात ?

डॉ. डांगे : मी - मी पहाटे आलोय. चारच्या सुमाराला. फोन आला, म्हणून

लागलीच निघून आलो. (तिच्याकडे पहात) बसा, कमलाबाई
You are too tired. Relax म्हणजे बरं वाटेल. (आवाजात
हुकूम) Just relax, I say.
(ती कोचात मागं डोकं टेकून पडते.)

सॉलिसिटर : त्या बऱ्याच बाबरीलेल्या दिसतात. दार उघडताना त्यांचा चेहरा -

कमलाबाई : (दचकते. कावराबावरा सूर.) नीट आहे मी - काही झालं नाही मला -

डॉ. डांगे : (तिच्याकडे दुर्लक्ष करीत) रात्रभर जागरण, शिवाय मानसिक ताण
आहे -

सॉलिसिटर : मानसिक ताण माणसाला फार जाणवतो.

डॉ. डांगे : हूं. शिवाय रात्रभर त्या इथं एकट्याच होत्या. प्रभाकरांची तर शुद्धही
गेली होती - Sort of delirium (किंचित थांबून) मी पहाटे आलो.

सॉलिसिटर : येस. त्यांनी काय आणि किती सहन केलं असेल याची कल्पना करू
शकतो मी. कमलाबाई -

(ती दचकून पाहाते.)

फक्त तुम्हांला हे जमलं. दुसरी तिसरी असती तर -

कमलाबाई : (जास्तच कावरीबावरी) कुठं काय केलं मी ? कुठं ?

डॉ. डांगे : दुसरी तिसरी असती तर तिला हे नक्कीच जमलं नसतं. माझंसुद्धा
असंच मत आहे. प्रभाकरांना मोठी धीराची बायको मिळाली यात शंका
नाही. (तिच्यावर नजर. ती पुन्हा निपचित पडते.)

सॉलिसिटर : (मनापासून) Lucky dog ! भाग्यवान कुत्रा !

डॉ. डांगे : पण तुम्ही या वेळी इकडे कसे ? इतक्या सकाळी, अशा वेळेला...

सॉलिसिटर : Well, खरं म्हणजे प्रभाकरनं बोलवलं होतं मला. म्हणजे आत्ताच
असं नव्हे - आज. पण आम्हाला वेळ हा सकाळचाच. म्हटलं,
इथलं काम उरकून सरळ कोर्टात जावं -

डॉ. डांगे : काम ?

सॉलिसिटर : हो. काही कामासाठीच बोलवलं होतं त्यानं मला.

(स्तब्धता.)

तुम्हांला माहीत नसेल, सॉलिसिटर आहे मी. प्रभाकराला मी शाळे-
पासून ओळखतो. तेन्हापासूनची आमची मैत्री. अलीअलीकडेच, माझ्या
कामधंद्यामुळे मला सबड होत नाही. आणि तोही आजारी आणि
पंगू झालेला. त्यामुळे आम्ही थोडेसे दुरावलो. Any way, doctor-
er- may I know your name, please ?

डॉ. डांगे : डांगे. एल. सी. डांगे.

सॉलिसिटर : येस्, डॉक्टर डांगे, प्रभाकरामध्ये काही सुधारणा वाटते की नाही तुम्हांला ? Any definite improvement (उत्तराची किंचित वाट पाहून) अं ?

डॉ. डांगे : (जरा वेळाने) होती.

सॉलिसिटर : होती ? You mean-

डॉ. डांगे : (दचकलेल्या कमलाबाईला. सूर थंड आणि आश्चर्या) शांत पडून रहा तुम्ही कमलाबाई. मन स्वस्थ ठेवा म्हटलं ना मी ? सगळं ठीक होईल. (वळून सॉलिसिटर करमरकरांना) सुधारणा कालपर्यंत तर दिसत होती. बरीच सुधारणा दिसत होती. There was, I may say, a lot of improvement. पण काल रात्रीपासून... सेट बॅक असंच म्हणता येत नाही, पण... सुधारणा तरी नक्की नाही. काही तरी अनपेक्षित - I mean - निराळं काही तरी उद्भवलं आहे.

सॉलिसिटर : निराळं ? निराळं म्हणजे ?

डॉ. डांगे : ते स्पष्ट करणं जरा कठीण आहे. कठीण म्हणजे... Well, मी तेच ठरविण्याचा प्रयत्न करतो आहे - (नजर कमलाबाईवर). त्याचसाठी थांबलो आहे मी.

सॉलिसिटर : तुम्हांलासुद्धा फार ताण पडलाय, डॉक्टर. कमलाबाईच्यापेक्षा तुमच्याच मुत्रेवर -

डॉ. डांगे : I am a bit tired myself. मलाही थकवा आलाय जरासा. रात्री एका ठिकाणी एक वाजला. न्युमोनियाची क्रिटिकल केस होती. पुन्हा पहाटे तीन साडेतीनला यांचा फोन आला. (रुमालानं डोळे पुसू लागतात.)

सॉलिसिटर : (उठत) तर मग, अच्छा, डॉक्टर, कमलाबाई, मला वाटतं मी आता निघावं. मी येईन पुन्हा. प्रभाकराला सांगा.

डॉ. डांगे : (कमलाबाईला) मला वाटतं, कमलाबाई, आपण थोडा चहा घ्यावा. (करमरकरांना) बसा ना. चहा घेऊन चला. मलाही जरा वेळानं निघालंच पाहिजे. आंबोळीपासून सगळं व्हायचं आहे. (सुरात किंचित हुकूम) कमलाबाई, चहा आणता ना ?

सॉलिसिटर : (अस्वस्थपणानं) Well, doctor—

डॉ. डांगे : नो. नो. त्यांनासुद्धा चहाची फार आवश्यकता आहे या वेळी.

(कमलाबाई उठते. संथपणं जाते.)

(करमरकरांना) बसा. त्यांना वाटेल बरं. थोडी विश्रांती हवी आहे त्यांना, बाकी काही नाही. She is all right.

सॉलिसिटर : पण घरात नोकरविकर -

- डॉ. डांगे : मला वाटतं, रजेवर असावा तो. मलासुद्धा दिसलेला नाही. त्याच पाहतात सगळं.
- सॉलिसिटर : खरंच, कमाल आहे. अशी धीराची आणि कर्तबगार स्त्री पाहिली की आदरानं मन जड होतं, डॉक्टर. मस्तक नम्र होतं. कोण म्हणेल स्त्रीला अबला ?
(किंचित स्तब्धता.)
- डॉ. डांगे : मी गैर विचारीत नसेन तर, आणि अर्थात शक्य असेल तर, प्रभाकरांनी तुम्हांला कशाला बोलावलं होतं हे जरा सांगू शकाल का ?
- सॉलिसिटर : तुम्हांला सांगायला कुठलीच हरकत दिसत नाही मला. त्याच्या 'बुझ'-च्या कामासाठी आलो होतो मी.
(स्तब्धता.)
- डॉ. डांगे : पण - पण ते त्यांना - इतक्यातच इतक्या घाईनं - या... याच वेळी का करावंस वाटलं ?
- सॉलिसिटर : ते मलाही नीटसं समजलं नाही. मी त्याला खोदून विचारलंही नाही. पण चार दिवसांपूर्वी मी आलो होतो तेव्हा त्यानं तो विषय माझ्यापाशी काढला. तुमच्याप्रमाणे मलाही जरा आश्चर्य वाटलं. तो विषय डावलण्याचा मी प्रयत्न केला, पण त्याचा निश्चय ठरलेला दिसला. तो दुसरा विषय बोलेना. अखेर आज यायचं आश्वासन दिलं मी त्याला, तेव्हा त्याला बरं वाटलेलं दिसलं. तो स्वस्थ झाला.
- डॉ. डांगे : कमलाबाई तेव्हा तिथं होत्या, की...
- सॉलिसिटर : No, I think she was in the kitchen स्वयंपाकात गुंतल्या होत्या. आम्ही दोघेच होतो खोलीत. (स्तब्धता.) सारख्या कामात खपत असतात त्या. डॉक्टर, गेल्या पाच वर्षांत त्या स्वस्थच असत नाहीत. प्रभाकरचं अंग पुसून काढीत असतील, नाही तर त्याला काही तरी वाचून दाखवीत असतील. काही तरी कलाकुसर हातानं करीत इथं बसलल्या असतील. आणि काहीच नाही तर स्वयंपाकघरात सापडतात. खरं सांगतो, डॉक्टर, दर वेळी प्रभाकराचा मनोमन हेवा केला आहे मी-अशी गुणी आणि प्रेमळ अर्धांगी मिळाल्याबद्दल. It requires luck, no doubt. कधी भांडण नाही, धुसफुस नाही, असमाधान-
(डोअर बेल. आत कपबशी पडून फुटल्याचा आवाज.)
Well, doctor, कुणी तरी आलंय मला वाटतं बाहेर.
- डॉ. डांगे : (उभे. मुद्रेवर अधिकच ओढलेपणा. आत स्वयंपाकघराकडे पाहताहेत.)
अं ? (पुन्हा डोअर बेल.)

(करमरकरांना) हे - हे पहा ...

सॉलिसिटर : Yes?

डॉ. डांगे : नाही. काही नाही. आलोच मी. In a minute.

(आत जातात झपाट्यानं. करमरकर बसलेले. डोअर बेल पुन्हा वाजते आहे. करमरकर जागचे उठतात. प्रभाकरचं प्रेत आहे त्या खोलीकडे दोन पावलं टाकतात.)

(आतून येत) मला—(थबकून स्तब्ध. करमरकरांकडे पाहतात. नंतर सावरून पुढं येत) मला वाटलं, फॅट आली की काय कमलाबाईना,— पाहून आलो - पाहून—

(करमरकरांकडे पहात उभे. पुन्हा डोअर बेल वाजते. घाईनं तिकडे जातात. करमरकर पुन्हा कोचात येऊन बसतात.)

(एका इसमाला घेऊन येत) Come in - Come in — मी डॉक्टर डांगे. त्या - त्या जरा कामात आहेत आत. म्हणून मीच उघडलं दार.

आत आलेला : ओ. सॉरी. तुम्हांला उगीच त्रास. (करमरकरांना पाहून) हॅलो, इसम करमरकर. तुम्ही इथं !

सॉलिसिटर : सहज. म्हटलं टाकावी फेरी. प्रभाकर झोपलाय. अगदीच आल्या आल्या जायचं, तो मग बसलो इथंच. बरं झालं, भेटलास. ये बैस. डॉक्टर, हाही प्रभाकरचा आणि माझा शाळामित्र. पाटोळे. आम्ही याला गंमतीनं वाटोळे म्हणत असू.

डॉ. डांगे : (हसण्याचा प्रयत्न करीत) अच्छा.

पाटोळे : पण प्रभाकर कुठं आहे ?

डॉ. डांगे : झोप लागलीय त्यांना. रात्रभर जागरण झालंय.

सॉलिसिटर : (दाखवीत) त्या खोलीत झोपलाय तो.

पाटोळे : प्रकृती ठीक आहे की नाही त्याची ?

सॉलिसिटर : जरा त्रास झाला रात्री असं डॉक्टर सांगतात. पण आता ठीक आहे. होय ना, डॉक्टर ?

डॉ. डांगे : अं ? हो. हो - He is O. K. now. I - I hope (अस्पष्ट) he is ... बसा. - मी आलो - मी—(आत जातात.)

पाटोळे : वहिनी आत काय करताहेत ? आणि हे डॉक्टर कुठं गेले ?

सॉलिसिटर : वहिनींना मानसिक ताण बराच पडलाय. बऱ्याच थकल्यात त्या. मला तर भीती वाटते, त्याच आजारीबिजारी पडतील की काय. She looks too much pulled down. (स्तब्धता.)

पाटोळे : (जागचा उठून प्रभाकराच्या खोलीकडे जातो. आत पहात) हूं. डाराडूर

झोपलाय. हा लेकाचा सदा नुसत्या झोपा काढीत असतो आणि आम्हांला मात्र रात्रंदिवस काम करावं लागतं. हेवा वाटतो केव्हा केव्हा. गेले चार दिवस रात्रंदिवस ड्यूटीवर आहे मी. डोळे मिटायला फुरसद नाही मिळाली. मागल्या जन्मीचं पाप म्हणून पोलीस सर्हिंसमध्ये जॉईन झालो असं वाटतं बघ. (जांभई देतो) झोप, बाबा. मजा कर. पैसा आहे, बायको आहे, फुरसद आहे. आणि या सगळ्याला साजेसा आजारही आहे. (करमरकरकडे वळून) Do I sound cruel ! क्रूर वाटतो का रे मी ? (उसासा. पुन्हा खोलीत पहात) बाकी त्रास झालेला दिसतोय खरा त्याला रात्री. चेहरा काळवंडलाय—

(संथपणं परत येऊन जागेवर बसतो. शीळ वाजवतो तोंडानं. डॉक्टर येतात.)

या, डॉक्टर. तुमच्या पेशंटची चौकशी केली आम्ही अंहे—उठवून नव्हे— लांबूनच.

सॉलिसिटर : (डॉक्टरलाच) कमलाबाई ठीक आहेत ना ?

डॉ. डांगे : अं ? हो येतातच आहेत त्या चहा घेऊन. मी—मी जरा चूळ भरून झालो.

सॉलिसिटर : (पाटोळेलाला) पहाटेपासून हे इथंच आहेत. जवळजवळ चार वाजल्यापासून.

पाटोळे : अस्सं. म्हणजे पोलीस आणि डॉक्टर यात फारसा फरक नाही.

डॉ. डांगे : अं ?

पाटोळे : दचकताय कशाला ? तुम्हांला पोलीस नाही म्हटलं मी. झोपेपुरती तुलना केली मी. मलाही गेल्या चार रात्री झोप नाही. पोलीस सब-इन्स्पेक्टर आहे मी. इंटेलिजन्स डिपार्टमेंटला...

डॉ. डांगे : (दुबळा सूर) अस्सं.

(कमलाबाई चहाचा ट्रे घेऊन येते.)

पाटोळे : नमस्कार वहिनी.

(पाटोळेलाला पाहून कमलाबाई जागच्या जागी थिजते. चहाचा ट्रे हातातून गळतो की काय, इतकी गळते.)

डॉ. डांगे : (तिची अस्वस्थता पाहून) कमलाबाई—

कमलाबाई : अं ?

सॉलिसिटर : काय झालं त्याना ?

कमलाबाई : (शुद्धीवर येत) का — काही नाही...

(पुढं येते. प्रत्येकाला चहा देते.)

- पाटोळे : बसा ना वहिनी.
(पुन्हा दचकल्यासारखी करते. बसते. विमनस्कपणे.)
- डॉ. डांगे : चहा घ्या, कमलाबाई.
(ट्रेमधला उरलेला चहाचा कप ते तिच्यापुढं करतात. तो ती हातात घेते.)
- पाटोळे : डॉक्टर, खरोखरच यांना जपायला हवं. Any moment she may collapse.
(क्षणभर तिच्याकडे पाहतो. नंतर) पण प्रभाकरला नक्की झालंय तरी काय, डॉक्टर ? इतक्या दिवसात तो बराच होत नाही, म्हणून विचारतो. दिवस तरी कसले, वर्ष. Anything really serious ?
- सॉलिसिटर : (घाईनं) Of course not बारीक दुखणीच लांबतात नेहमी. होय ना, डॉक्टर ?
- डॉ. डांगे : येस, येस. तसंच आहे ते. तसंच आहे
- पाटोळे : (हातातली कपबशी समोरच्या टी-पॉयवर ठेवीत) साखर फारच कमी झालीय चहात. (अभावितपणं कमलाबाईकडे पाहतो.)
- डॉ. डांगे : (सुरात मृदु ताठरपणा) साखर आणा कमलाबाई—
- पाटोळे : (रांकोचून) पण— पण त्यांना कशाला...
- डॉ. डांगे : Does'nt matter. तसं काही त्यांची विशेष काळजी करण्यासारखं घडलेलं नाही. रेस्ट हवीय त्यांना. फिजिकली म्हणण्यापेक्षा मेण्टली. (कमलाबाईला) साखर आणता ना ? (ती उठून यंत्रासारखी जाते.)
- पाटोळे : तुम्हाला साखर कमीच पुरते वाटतं, डॉक्टर ? की साखर कमी खाणं आरोग्याला चांगलं असल्याचं कुणी म्हणतात ? चहा संपवलात म्हणून विचारतो.
- डॉ. डांगे : मला— मला कमी चालते साखर. डायबेटिसचा विकार आहे थोडा—
- पाटोळे : छान ! डॉक्टरला डायबेटिस ! मग औषध कुठल्या डॉक्टरचं घेता ?
- डॉ. डांगे : तितका— तितका सीरीयस नाही तो. Just symptoms .
- पाटोळे : Suspected to be अं ? पहा. आमच्या पोलीसी शब्दकोशातही आहे की हा शब्दप्रयोग ! पण वेगळ्या अर्थानं. वहिमीबद्दल. (आत येत असताना उभ्या असलेल्या कमलाबाईकडे पहात) तुमच्याबद्दल नाही म्हटलं मी, वहिनी-वहिमीबद्दल. आरोपीबद्दल. किंवा गुन्हाबद्दल. अरंरं— (डॉक्टरनी त्वरेनं कमलाबाईला जाऊन सावरलं आहे. तिला कोचात आणून बसवतात.)
- का घाबरल्या त्या ?

- डॉ. डांगे : फेण्ट- फेण्ट आल्यासारखं झालं त्यांना.
- सॉलिसिटर : उगाच आपण त्यांना साखर आणण्याचा त्रास दिला.
- पाटोळे : I am very sorry. मी कारण झालो.
- डॉ. डांगे : त्यांना बरं वाटेल आता.
(ती निपचित पडली आहे कोचात.)
- पाटोळे : (चहात साखर घालून घेत करमकरांना) आत्ताच एका खुनाच्या जागी जाऊन आलो.
- डॉ. डांगे : (दचकून) अं...
(कमलाबाईंही डोळे ताणून पाहते आहे.)
- पाटोळे : विशेष काही नाही. विषप्रयोग. पॉइजनिंग—
- सॉलिसिटर : कसला विषप्रयोग ? कुणी केला ? (उठलेल्या डॉक्टरांकडे पहात) काय झालं, डॉक्टर ?
- डॉ. डांगे : (रिते पहात) मला- मला वाटलं प्रभाकर- (अस्पष्ट) काही नाही जस्ट... जस्ट... तो जागा झाला असं वाटलं मला. ते. प्रभाकर.
(बसतात.)
- पाटोळे : (करमकरांना) विषप्रयोग कसला तेच शोधायचंय आम्हांला. पण केला त्यानं मोठ्या माणुसकीनं केला यात शंका नाही. कसा झोपल्यासारखा मेलाय तो इसम. हा आपला प्रभाकर झोपलाय ना- (इतरांवर या वाक्याचा झालेला परिणाम ध्यानात येऊन) मला वाटतं, बोलायला चुकलो मी. डॉक्टर, एक्स्क्यूज हं. हे असंच होतं आमचं. (करमकरांना) पण अगदी झोपी गेल्यासारखा मेलाय बघ तो इसम. जवळ जाऊन हालवीपर्यंत संशयसुद्धा येणार नाही की हा मुडदा आहे. Good work, no doubt. डॉक्टर, कुठल्या विषानं जमेल हे काम ? सांगता येईल तुम्हांला ?
- डॉ. डांगे : मी- मी -Well, that depends विषं- अनेक आहेत.
There are poisons and poisons...
- पाटोळे : मॉर्च्युअरीत केलंय रवाना प्रेत. फाडल्यावर कळेल काय ते. पण मला वाटतं, जवळपासच्याच कुणाचं तरी काम असणार ते. नातेवाईकांपैकी म्हणा, मित्रांपैकी म्हणा, नोकरांपैकी म्हणा. बायकोचं आणि त्या माणसाचं पटत नव्हतं म्हणतात. तेव्हा तिच्यावरही वहीम आहेच. पण ती बिचारी - सध्या तरी एकमार्गी आणि अगदी साधी बाई वाटते. नवरा गेल्याचं फार वाईट वाटलंय तिला. शो नव्हे- खरं दुःख. पण कुणाचा काय नेम ? (कमलाबाईंवर नजर) बहिनी, नुसतं ऐकूनच कासावीस

झालात तुम्ही ? Oh, Gosh ! मला तर पाहूनही काही वाटलं नाही
Of course, मुडदे पाहायची संवय आहे मला.

सॉलिसिटर : शिवाय तू पुरुष आहेस. त्या तशा भिऱ्या नव्हेत. त्यांचं धाडसही फार
मोठं आहे. पण ताणच फार पडलाय त्यांना रात्रीपासून म्हणून, परवी-

डॉ. डॉंगे : (सुकल्या ओठांवरून जीभ फिरवीत) त्या - त्या खुनाचं पुढं काय
होणार ?

पाटोळे : त्या खुनाचं ? सगळ्या खुनांचं अखेर होतं तेच. वेगळं काय ? आम्ही
खुनी पकडणार. त्याचे साथीदार - असलेच तर - तेही पकडणार.
कुणीही लपणं किंवा सुटणं शक्य नाही. यातलं कुणीही पृथ्वीच्या पाठीवर
कुठंही गेलं तरी आमचे हात तिथवर एकदम एक टक्के पोहचतील. हल्ली
अगदी fool - proof पडती आहेत आमच्या, डॉक्टर. There is
no escape ! सुटका नाही. बरोबर शोध लागतो सगळ्यांचा. (जांभई
देतो.) जागरणं मात्र होतात. लोक रात्रीच का खून करतात, काही
कळत नाही. आपल्याला दिवसाचे खून आवडतात, करमरकर ! तुला
काय वाटतं ?

सॉलिसिटर : (हसत) मी एखादा खून अधून मधून करतो असा संशय आहे की
काय तुला ?

कमलाबाई : (ऊठत) मी - आत जाते. आत. (बोट दाखवीत) माझ्या खोलीत
तिथंच पडेन -

डॉ. डॉंगे : जा. स्वस्थ झोप घ्या. Lie down for some time. दुसरं ... दुसरं
काही करण्याच्या भरीला पडू नका. जाताना हाक मारीन मी तुम्हांला. स्वस्थ
पडा - (ती यांत्रिकपणे जाते.)

पाटोळे : (करमरकरांना) त्या खुनात एका डॉक्टरचा हात असावा असा पक्का
संशय आहे बघ आम्हांला.

डॉ. डॉंगे : (स्वतःच्या नकळत) अं ?

पाटोळे : तुमच्यासारखा रिस्पेक्टेबल डॉक्टर मात्र नव्हे. एका ब्रदमाष डॉक्टरचा.
त्याला त्यात नेमका कसला स्वार्थ साधायचा होता, कळत नाही. त्याचा हात
होताच हेही नक्की नाही. हा नुसता संशय आहे, पुरावा मिळाला पाहिजे.

सॉलिसिटर : हल्ली बाकी कुणीही काही करू शकतं. चेहऱ्यावरून विश्वास पटवण्याचे
दिवस गेले आमच्याच धंद्यात सात्विक चेहऱ्याची किती तरी दगलबाज
माणसं भेटतात आम्हाला. चेहरा पाहावा, पाटोळे, तर तुमच्यासारखा;
पण करणी म्हणाल ना, डॉक्टर, तर कसाबाची ! जस्ट हॅंगमेन !

पाटोळे : काही विचारू नकोस. सोज्जळ चेहऱ्याचा माणूस बघितला म्हणजेच

जास्त संशय वाटू लागतो मला. तुमच्या घंघ्यात तुमचा काय अनुभव आहे, डॉक्टर ?

डॉ. डांगे : माझा - मी ... well -- well, आम्हांला फक्त दोनच चेहरे माहीत एक रोगट. आणि दुसरा निरोगी. आमच्या दृष्टीने प्रकार हे एवढेच, पाटोळे : म्हणूनच बिलं बुडतात तुमची !

सॉलिसिटर : मला वाटतं, पाटोळे, आपण गोंगाट करता कामा नये. तो उठेल.

पाटोळे : खरं म्हणशील तर— (डॉक्टरना) हे तुम्ही ऐकू नका हं. डॉक्टर ! तो उठावा म्हणूनच मघापासून मी गोंगाट करतो आहे ! यावेळी कुणी झोपलेलं मला सहन होण्यासारखं नाही. मी जागतोय ना चार रात्री ! पाहतोस काय असा ? सायकॉलॉजी का काय म्हणतात ती आहे ही.

सॉलिसिटर : पण कमलाबाईना त्रास होईल—

पाटोळे : हो, हे मात्र खरं. म्हणजे पुन्हा इथं यायला नको ! मला वाटतं, आता आपण उठूच या. त्या विषप्रयोगाचे धागे शोधत हिंडायचं आहे मला पुन्हा. नोकरी आहे ना. सॉलिसिटर थोडाच आहे मी ? डॉक्टर, तुम्ही निघणार की थांबणार ?

डॉ. डांगे : मी -- मला ... मला वाटतं, I should stay here ... for a while इथं कुणीच नाही— आणि...

पाटोळे : O. K. प्रभाकरला सांगालच आम्ही येऊन गेल्याचं. चल करमरकर. तुलाही काही कामधंदा असेलच.

सॉलिसिटर : हो तर. निघायलाच हवं आता मला.

पाटोळे : मी आठवण केली म्हणून उठलास !

सॉलिसिटर : एवढ्याचसाठी तर पोलिसखातं आवश्यक आहे म्हणतो आम्ही.

पाटोळे : आठवणी करण्यासाठी ?

सॉलिसिटर : हो, नीती, सहजीवन, समन्वय, कायदा, 'वाहने डाव्या बाजूने हाकावीत', 'रस्ता बंद आहे', 'फूटपाथवरून चाला' वगैरेंच्या.

पाटोळे : छान.

सॉलिसिटर : अच्छा, डॉक्टर. ओळख झाली या निमित्ताने, छान झालं.

पाटोळे : तुम्हाला तसंच वाटावं असा मात्र आमचा आग्रह नाही.

डॉ. डांगे : मी... मला...

सॉलिसिटर : प्रभाकरला लौकर आराम पडेल अशी आशा आहे आम्हांला. तुम्ही आहातच.

पाटोळे : चारपाचशे रुपयांचं बिल दाखवा त्याला एकदा; म्हणजे पटदिशी बरा होईल पहा तो. खडखडीत बरा होईल ! रामबाण उपाय आहे हा. राग

मानू नका हं डॉक्टर. मी आहे पोलीसमन. रीतीरिवाज कळत नाहीत आपल्याला. आणि तोलून मापून बोलणंही जमत नाही, तुम्हां लोकां-सारखं. काही अधिक उणं बोललो असेन तर...

डॉ. डांगे : छे छे— काही नाही...

सॉलिसिटर : भेटू पुन्हा.

पाटोळे : (खोलीत डोकावत) झोप, बाबा ! (वळून) हं, चल करमरकर.
(जवळ जवळ जातात.)

(परत येऊन) प्रभाकरला एक निरोप सांगा, डॉक्टर. आठवलं ते बरं झालं, नाही तर मी विसरलोच होतो खरं म्हणजे. त्याला सांगा, त्याला हवं होतं ते पुस्तक मी बघून ठेवलंय इंटरनॅशनल बुक हाऊसमध्ये.

सॉलिसिटर : (उभा आहे तिथूनच) पुस्तक ?

पाटोळे : येस्. काही तरी पारलौकीक विषय आहे पहा त्याचा. (आठवून) मला वाटतं, Death and thereafter असा काही तरी. बरेच दिवस सांगत असे तो हवंय हवंय म्हणून. पण लक्षात राहात नसे किंवा वेळच मिळत नसे शोधायला, आमच्या या धावपळीत. झाले चार एक महिने त्याला. अखेर काल वेळ होता, आठवणही होती. गेलो पुस्तकाच्या शोधात. पुस्तक सापडलं पण विशात पैसेच नव्हते ! म्हणून म्हटलं आज उद्या जाऊन नक्की विकत घ्यायचं ते. उद्या घेऊनच येईन मी, हं, डॉक्टर. सांगा प्रभाकरला.

डॉ. डांगे : (अस्पष्ट) हो.

(दोघे जातात.)

(डॉ. डांगे उभे. कुठं तरी अस्पष्ट ओरडा, खूप अंतरावर. डॉक्टरना हे जाणवत नाही. ते जवळच्याच एका कोचात बसतात. भयंकर अस्वस्थ. इकडे तिकडे पाहतात. पुन्हा पुन्हा ' त्या ' खोलीकडे पाहतात. चाळवतात. उठतात. पुन्हा बसतात. डोळे मिटून एकाग्र होण्याचा प्रयत्न करतात. जमत नाही. कपाळावर घाम. डोळ्यात भय. टेबलावरच्या टाइमपीसची टक टक विलक्षण स्पष्टपणं ऐकू येतं आहे. डॉक्टर हातात डोकं धरून बसतात. पुन्हा सरळ होऊन आत—स्वयंपाकघर, कमलाबाईची खोली आहे तिकडे पाहतात. उठतात. एकेक पाऊल टाकीत त्या दिशेने जाऊ लागतात. पण ते जमत नाही. मध्येच पुन्हा एका कोचात गळून बसतात. धाप लागली आहे. मानसिक संघर्ष वाढला आहे. घाम वाढतो आहे. चेहरा क्षपाट्यानं बदलतो आहे. घड्याळाची टिकटिकही वाढते आहे.

काही तरी असह्य होऊन ते डोकं दाबून धरतात. उठतात. कोसळत, धडपडत टेलिफोनकडे जातात. रिसीव्हरला हात घालतात. थक्कतात. हात मनस्वी थरथरतो आहे. घामानं डॉक्टर निथळताहेत. इकडे तिकडे चोरटे पाहताहेत.

आता ते रिसीव्हर धरतात. उचलतात. नंबर फिरवू लागतात. चक्रर आल्यासारखं डोकं धरतात. आणि तसेच बसून राहतात. घड्याळाची टिकटिक जास्तच वाढते आहे.

घामानं निथळत, कापऱ्या हातांनी डॉक्टर एक नंबर डायल करतात. रिसीव्हर कानाशी धरतात. आवंढे गिळतात. आणि घोगऱ्या घोगऱ्या सुरात बोलू लागतात.)

डॉ. डॉंगे : हॅलो - (थांबतात) हॅलो, पोलीस ? हॅलो - मी - मी - डॉक्टर डॉंगे हॅलो - येस्, डॉंग. एल. जी.-नो नो - नो - एल सी. डॉंग... एल. सी... इथं - इथं एक - हॅलो, पोलीस, पोलीस, - एक - मनुष्य मेलाय इथं. एक - येस् येस् - अं ? मेलाय, पॉ - पॉइजनिंग. पॉइजनिंग. येस् - हॅलो - आय - आय मीन - आय मीन - ये - नो नो पॉइजनिंग पत्ता - पत्ता - लेट मी - येस्. हरि - हरिनिवास, माडुंगा बॉम्बे नंबर... नो-नो-घर नंबर-घर-नंबर...माहीत नाही. मी-मला-पोलीस - हॅलो - मला माहीत नाही - अ - आठवत नाही - मी - मला - बोलावलं इथं मला - येस् - नव्हे नव्हे - जस्ट - जस्ट - येस् ? (थांबतात) No-I haven't done it-no, no. मी - मी काही केलेलं नाही, मी - मला No- मला काहीच माहीत नाही - काही माहीत नाही मला ! हॅलो - हॅलो -

(मागं एक पोलीस सत्र - इन्स्पेक्टर येऊन उभा राहतो.)

मी - मला खरंच काही माहीत नाही. हॅलो - पोलीस - पोलीस - मी-काही केलेलं नाही, डोन्व्यू बिलीव्ह मी ? (स्तब्ध) आय अॅम इनोसण्ट आय अॅम - अं ? पण मी - हॅलो -मी- मला काहीच माहीत नव्हतं-त्याच्या बायकोनं मला इथं - कमलाबाई येस् - आणि पोलीस, हॅलो - हॅलो - आल्यावर इथं मला कळलं की - पॉइजनिंग - पॉ - नो, पण मी नीट आहे - मी - (थांबतात). हॅलो - हॅलो, पोलीस-पोलीस - पोलिस ..

पो. सब-इन्स्पे. : (उभ्या जागेवरूनच) साहेब. (डॉक्टर दचकून वळून पाहतात.) या जागेच्या खिडकीतून एका बाईनी रस्त्यावर उडी घेतली आहे. तुम्ही कोण त्यांचे ?

VICTIM - Translation of Marathi One Act Play 'BALI'
by Vijay Tendulkar

(A room that can be denoted as a living room. The decor suitable to the living room, but, necessarily with a door at its back. It is the door opening into a small adjoining room. The door is slightly ajar. Another door indicates a passage leading to the exit door. There is a telephone in the room.

At the moment, Kamalabai is sitting at the edge of a couche. Dr. Dange is pacing. Their faces show anxiety. On a stool nereby a Doctor's bag and felt hat are seen)

Kamalabai : Do something Doctor, please and think of a way
(Doctor stops while pacing and looks at Kamalabai. Bites his upper lip slightly and starts pacing again) when I came to know of everything ___ and needed help ___ I remembered you. I believed that you, only you will think of some way out of this and help me ... and now if you are behaving like this.

Doctor : (stops, turns and indigantly) I am a doctor. Not a gangster.

Kamalabai : Doctor!

Doctor : (pacing) nor am an accomplished lawyer assuredly helping a criminal to come out clean.

Kamalabai : But Doctor ...

Doctor : (pacing and halting) Yes, I am a doctor. Diseases, diagnosis, medicines and bills are my world. I don't understand anything else nor do I wish to. I am a straight forward, simple man. Working in the interest of me and my practice.

Kamalabai : So it was my mistake to call you here.

Doctor : How can I say that ___ but certainly it was my mistake to come here. I had no business here.

Kamalabai : Then, whatever I felt towards you was all worthless! The trust I had in you ...

Doctor : And what about my trust in you?

Kamalabai : It seems that you are perceiving me guilty. As if I ...I did That.

Doctor : If only I could decide that firmly ...

Kamalabai : (in sharp tone) Then what's holding you back?

Doctor : I have lost my ability to decide anything. You have completely confused me.

Kamalabai : (in sharper tone) You are frightened.

Doctor : Yes, I am scared. (the fright is now obvious on his face)

Kamalabai : Doctor, a person like you ...

Doctor : (in hoarse voice) I see only those who die naturally.
(gulps) I am not used to seeing murders.

Kamalabai : (tone still very sharp) Murder? What murder?
Whose murder? Who did it?

Doctor : Don't ask me anything. I can't answer. I don't
even want to. Goodbye. (lifts his bag and heads
for his felt hat)

Kamalabai : (waits for a second) What are you waiting for?

Doctor : (puts his bag down) I can't go. I can't! I am
not sure whether I'll go home straight or to the
police station ... perhaps I will catch hold of
anyone down the street and scream "It's a Murder.
Someone's murdered."

Kamalabai : Doctor, what murder are you talking about? Who
did it?

Doctor : I ... I don't know. Why did you call me here
for? Why?

Kamalabai : That could be my mistake. But it's up to you to
amend it and it is for the good of both of us.
(in ordering tone) Sit down Doctor and relax.
There's nothing to get disturbed, confused or
scared. No one has committed any murder. Why
are you being delirious? (Doctor sits and moistening
his dry lips with his tongue again, stares at

her with lifeless look)

Prabhakar is no more. I could never imagine him taking poison and dying. This morning I got up and came to him, I mean to this room to see whether he was awake or whether he needed anything, or he could sleep well. And there he was lying in bed as though he was fast asleep. Assuming he might have had a sleepless night, I decided not to wake him up and waited for two more hours. Finished my chores and he still didn't get up! So, again I went to his room - to his bed, close to him, and caressed his face to wake him up. I always used to do that. I don't like to wake him up by calling. And, at that very moment I realised that something was wrong ... terribly wrong, something ominous, something unexpected has happened! He ... he was no more. He has gone ... never to return. My Prabhakar ... you know how much we loved each other. Doctor; I would have never ever let him go like this ... never, ever...

(silence for a while)

Doctor : But how did you come to know that he took poison?
(she gets baffled) Why didn't think of his heart failure? Why did you suspect poison? You don't suspect ... in fact you seem to be sure of it.

Kamalabai : (with expressionless face) But Doctor it's you

who told me so a while ago. In that room _____
after examining Prabhakar. Otherwise how were
I to know?

Doctor : I ... I didn't say anything firmly. I am afraid ..I
don't recal having said so. I said, "This seems
like poisoning ..."

Kamalabai : 'This is poisoning', you said so Doctor. If you
don't, I remember it perfectly. And had you not
said so, then how was I suspect poisoning Doctor?
How could I know otherwise? Last night I had
almost deathlike sleep. Normally I wake up twice
or thrice during the night and check whether
he is sleeping or needs anything ... I check
every thing ... but yesterday ... (sobs) Doctor
... how could this happen? (silence)

Doctor : (uneasily walks up and down and stops) The
police won't believe you. It would be difficult
to convince them.

Kamalabai : That's why I called you.

Doctor : But how can I convince them?

Kamalabai : Don't you have faith in me?

Doctor : Faith? I had. but I don't have faith in you any
more. In fact, I don't have any faith in me either.
I have lost all faith in everybody.

Kamalabai : (gets up and comes to him) To be honest, Doctor, I am innocent. What you felt for your friend.. more than that I, his wife felt for him. And wasn't it natural? I was nursing him for all these years ... never ever have I done it halfheartedly. Never flinched from hardships, may it be day or night (sighs) ... and this was to end like this! Why? Doctor .. Why?
(silence)

Doctor : (in dry tone) What did he say to you before he went to sleep?

Kamalabai : Nothing, Nothing to suspect about. He said "Sing.. Sahgal's song, 'So Ja Rajkumari' .. and I sang it to him. Slowly he closed his eyes and was fast asleep. Like a small child, slept in my laps peacefully.

Doctor : But how did he get hold of that poison?

Kamalabai : How do I know that?

Doctor : (half to himself) The medicine that I gave him was not poisonous even if the dosages might have been unproportionate. I am sure of that. Now he couldn't have gone out on his own. Then, (to Kamalabai) Did anyone call yesterday?

Kamalabai : I ... I don't remeber, Doctor. But no one important to speak of, My ...

Doctor : (instantenously) Yours who was that?

Kamalabai : My sister was to come. But something important turned up and she couldn't come at the eleventh hour. She had rang me to intimate so. Then I had gone out for a while. In the shop downstairs. He wanted cloves. In the meantime ...

Doctor : In the meantime .. what?

Kamalabai : In the meantime if someone had come ... I don't know.

Doctor : When did you go downstairs?

Kamalabai : Between Two and Three ... around Four. No it was Three.

Doctor : When you returned, Who was there...?

Kamalabai : No one ... No one was here. Only him ... Prabhakar.

Doctor : What was he doing?

Kamalabai : He was lying idly and reading the morning Times.

Doctor : What did he says?

Kamalabai : Said..nothingHe just looked at me and started reading again.

Doctor : That's all?

Kamalabai : Yes. (pauses) But to be honest ... I had not gone to buy cloves. Doctor, I didn't go anywhere yesterday. I was at home and not a soul had come or gone.

Doctor : Then why did you tell lies?

Kamalabai : I didn't lie. I am telling you the truth. I just suggested what could be told to the police.

Doctor : (confused) I ... I didn't get the meaning!

Kamalabai : What's so difficult about it? If we reported to the police how it really happened, they won't believe it, that's what you said! So I am thinking about how it could be put. We have to decide that first. Doctor, please suggest something.

Doctor : You ... You mean ... (inaudibly) you ...

Kamalabai : Gave poison to him? Yes, Doctor. The police will certainly assume that I poisoned him. Then why pretend the innocence which will be difficult to prove?

Doctor : Kamalabai ...

Kamalabai : (no change in her tone) I tell you again Doctor, Don't get confused. Keep your cool. We must face it in a businesslike manner. I need your help.

Doctor : But ... you mean... you mean it?

Kamalabai : Yes. We must forget my innocence for timebeing and

discuss this matter urgently. Suppose, I gave poison to Prabhakar ...

Doctor : (hurriedly gets up) .. I am leaving. I have to go. I am going.

Kamalabai : (in harsh tone) Where to? To the police station? or to announce that a murder has taken place. If the murder comes to light, not only mine but your name too will get involved in this Doctor.

Doctor : Why? Why me? What have I done?

Kamalabai : Police won't believe in me or in you.

Doctor : But I am a respected doctor!

Kamalabai : The dead man too was one. And so is his widow. Anyway, forget it Doctor. Sit down. I will tell you the truth. I gave him poison and yet I am innocent. I gave him poison to relieve him from his intense pains. I could not bear his pains. My love for him compelled me to do so. Yesterday it became too much ... My mind said .. Do it. Relieve this poor creature from these unbearable pains... this torture ... (silence)

Doctor : (after a long silence) Poison ... where did you get it?

Kamalabai : Poison? Oh, money gets everything!

Doctor : But ... you had it before hand ...

Kamalabai : (without hesitation) Yes, I had brought it for myself .. if .. if anything happened to him, I had decided for to take it myself. I didn't want to live without him. I wanted follow him. And (in deep voice) now here I am ... alone ... and miserable. (she burries her face in her pallu)

(Doctor tries with heavy feet to pace. Stops in front of the room. Stands still while staring inside the room. With his back to audience. Controls his emotions, then gets transfixed)

Doctor : (statue like) No Kamalabai. There are no traces of pains on his face. He is lying as if asleep. (bitterly). As if sleeping while listening to Saigal. Calm and quite. He didn't go through any pains. I can understand that. You are now telling a new lie. (silence) He was not aware of your intentions and you gave him poison as his medicines (in different tone) as my medicine. (stands in the same pose)

Kamalabai : You diagnose not only diseases but lies too, Doctor. And, I think, now you are out of your earlier state of confusion. You are not scared now and can think clearly. Right?

Doctor : This is the first unadulterated truth from you, I believe.

Kamalabai : From now on you will hear nothing but the whole

truth. Sit here Doctor and listen. (he is still standing. She glances over) As you rightly said, I gave him poison when he was unaware of that. There were no pains. Nothing. He was happy. I gave him a portion of the poison and he puts his head in my lap and said, "Sing that song Kamu ... So Ja Rajkumari ..."

Doctor : (in shrill voice) Stop it!

Kamalabai : You are dazzled by just one unadulterated truth!

Doctor : You ingrate!

Kamalabai : At least, you have no right to say that. Because you too share the guilt in giving poison to Prabhakar.

Doctor : Kamalabai!

Kamalabai : Yes. This too is an unadulterated truth. If we could get rid of Prabhakar without much fuss, you and me both would benefit from this. Didn't I tell you so? a while ago?

Kamalabai : (in weak voice) My gain?

Doctor : Yes. Your gain.

Kamalabai : What's that?

Kamalabai : You will have me. (silence) I very well know your feelings towards me Doctor. I knew it and understood it too. I too wanted it to happen. But Prabhakar was the obstacle. I was unhappy. He

could give me neither satisfaction nor was he dying.

Doctor : You ingnate!

Kamalabai : I am just a simple humanbeing ... a woman, Doctor. I too desire that pleasure. What's wrong in that desire? In the last ten years I became restive suppressing that urge. I nursed my sick and disabled husband Prabhakar quite honestly. Trying to engross myself in nursing and thus supressing the demands of my body. And then, you came here on invitation from our first doctor, you came here and kept on coming. You became a friend of Prabhakar. And for me ...

Doctor : This is not true!

Kamalabai : Your voice is confessing the truth. Why deny in front of me? I will recount the incidents ... the exact moments and then perhaps you will be convinced. Do you want me to tell you all that Doctor? (sighs) I cherish myself on those memories only. (silence) For me and for you, I killed Prabhakar ... got rid of him. Once we are through this police case then we become free-birds (gets up and start walking to him) Doctor..

(suddenly the door bell rings shrilly. Both are taken aback. Doctor stands up .. Kamalabai becomes mildly delirious. A sort of mad fear

starts crawling on her face. Again the door bell rings)

Kamalabai : (bewildered) Who's there Doctor? Who has come? Police? Police have come to arrest us? Police?

Doctor : (in hoarse voice) Shut up.

Kamalabai : But how did they come to know? So soon? I was so careful about every thing. Doctor ...
(again the door bell. Keeps ringing for a longer time) (clutches Doctor) Doctor, now what should we do? Where do we hide? Should I run away? Where should I go?

Doctor : Shut up (indecisive tone) They are not police.

Kamalabai : No? Then?
(again the door bell) Doctor!

Kamalabai : D ... Doctor!

Doctor : (growls) Go! Open the door!

Kamalabai : An ... And police ..

Doctor : They are not police.
(again the door bell)
Even if they are, you shouldn't lose your bearings. The cruelty that you showed while giving him the poison, you have to repeat that. Straighten

your face. Calm down. Relax .. relax now and go. Open the door. If police or someone you know is there, only then show him in, otherwise drive him away. Remember your face should be expressionless. Choose your words carefully and ..

(the door bell rings for a long time) Go. Be quick (he almost pushes her. she goes. Doctor looks at the door of 'that' room. Sits in a couche, dabs his face dry. Again starts looking like a 'doctor')

Solicitor : (entering, to Kamalabai) So how's he now? (looks at Dr. Dange. Stops and then realizing who he is) Well .. Doctor, how's he now? What do you think? Where is he? Here? (goes to the door of 'that' room)

Doctor : Shhh ... he is sleeping. Last night he was very miserable. He has slept just now. (looks at his watch) Only fifteen minutes back.

Solicitor : (embarrassed, comes back Sits on a couche) Oh! Sorry. I tried to disturb him.
(silence. Kamalabai is standing anxiously)
(to Doctor) When did you come?

Doctor : I ... I came in the early morning. Around four. I received the call and rushed here. (looking at her) Sit down Kamalabai you are too tired. Relax, you will feel better. (in authoritative tone) Just relax, I say.
(she leans back in the couche)

Solicitor : She looks quite worried. When she opened the door
her face ..

Kamalabai : (staggering) No .. No .. nothing .. I am fine.

Doctor : (ignoring her) She was up all night; plus the mental
stress.

Solicitor : Yes, one feels the tension.

Doctor : Yes, and she was alone for the whole night here.
Prabhakar was unconcious ... sort of delirium.
(pauses slightly) I came early morning.

Solicitor : Yes, I can imagine what she must have borne all
the while. Kamalabai ...
(she gets startled) Only you could do this. If
someone else had to ..

Kamalabai : (in state of consternation) I? What did I do?

Doctor : Anyone else couldn't have managed this. I agree.
No doubt Prabhakar has got a really courageous wife.
(looks at her. She again lies wearily)

Solicitor : (heartily) Lucky dog!

Doctor : But how come you are here at this hour? I mean, so
early in the morning ..

Solicitor : Well, to tell you the truth. Prabhakar had called
me. Not at this hour, but today. But, you know,
the only time we are free is in the morning. So I
thought why not finish the work here and then go

straight to court!

Doctor : Work? What work?

Solicitor : Yes. There was some work. (silence) Perhaps you might not know, I am a solicitor. Prabhakar and I were schoolmates. We have been friends since those goods old days. But these days, due to heavy work and I just don't get time and you know, he too is not keeping well and is invalid. So we lost touch with each other. Any way .. er.. Doctor, may I know your name please?

Doctor ; Dange. L. C. Dange.

Solicitor : Yes, Doctor Dange, Do you think Prabhakar is getting better? Any definite improvement? (waits for a while for his reply) yes?

Doctor : (after some time) There was.

Solicitor : There was? You mean ...

Doctor : (to startled Kamalabai in a calm and controlled tone) Relax Kamalabai. I say try to compose yourself. Every thing will be alright. Relax. (turning to the solicitor) Till yesterday there was some improvement. Quite an improvement. But since last night ... I won't call it a set back, but ... there is no improvement at all. Something unexpected ... I mean ... something strange has cropped up.

Solicitor : Strange? What do you mean?

Doctor : It's difficult to explain ... difficult means ... well
I am trying to resolve that (stares at Kamalabai)
I am waiting for that only.

Solicitor : You too are under tension, Doctor, in fact more than
Kamalabai .. it shows on you.

Doctor : Yes, I am a bit tired myself. Feeling exhausted.
Last night, till one o' clock I was on a visit. Quite
a critical case of pneumonia. Again around half past
three came a call from here. (starts rubbing his
eyes with handkerchief)

Solicitor : (getting up) Well then Doctor, I think I should make
a move. I'll come again. Tell Prabhakar ...

Doctor : (to Kamalabai) I think Kamalabai, let's have some
tea. (to Solicitor Karmarkar) Please do sit. Have
do sit. Have a cup of tea. I too should be leaving
soon. Right from a bath everything is pending.
(slightly ordering tone) Kamalabai, won't you get
us some tea?

Solicitor : (uneasily) Well Doctor ...

Doctor : No, no, She too needs tea.
(Kamalabai gets up and goes slowly) (to Solicitor
Karmarkar) Please do sit. She will feel better. She
needs some rest now. Nothing else. She is alright.

Solicitor : But the servant in the house ...

Doctor : I think he is on leave. I too haven't seen him.
She looks after everything.

Solicitor : Really, that's gerat! One feels respect for such
a courageous and efficient lady. You know, Doctor,
one feels humble in front of her. Who says woman
is a weaker sex? (silence for a while)

Doctor : If I am not being impertinent and, of course, if
it is possible, could you tell me why Prabhakar
had called you.

Solicitor : I don't see any objection in telling you. I had come
for the work of his 'Will'.
(silence)

Doctor : But .. but ... why did he want to do it in such
a hurry? Why now?

Solicitor : Even I could not understand that. But I didn't
probe much. But when I had come here four days
ago, he broached the subject. Even I was a bit
surprised, like you. I tried to divert the discussion.
But he was persistent. He was not ready to speak
about anything else. At last I promised him to come
today. Then he felt at ease.

Doctor : Was Kamalabai present there at that time?

Solicitor : No, I think, she was in the kitchen. She was busy
cooking. Only we two were in the room. (silence)
She is always busy. Doctor, I tell you, in these

last five years, whenever I came here I never her relaxing. She is either sponging Prabhakar or reading something to him, or doing some embroidery, and if neither of these, then she used to be in kitchen. Honestly, Doctor everytime I have envited Prabhakar for getting such caring and loving wife. It requires luck, no doubt. There's never any quarrel, or tiff or any dissatisfaction seen here.

(door bell. Inside the sound of breaking a cup)

Well, Doctor, I think someone has come.

Doctor : (standing. Face weary. Looking at the kitchen) Yes?

(again the door bell) (to Solicitor Karmarkar) Look ... this ... this ..

Solicitor : Yes?

Doctor : Nothing. I'll be back. In a minute.

(goes in hurriedly. Solicitor Karmarkar is sitting. The bell rings again. Solicitor Karmarkar gets up and steps towards the room where Prabhakar's body is) (Doctor comes out) I .. (stops gets quiet. Looks at Karmarkar. Then recomposing himself) I thought Kamalabai fainted ... so I went in and checked ..

(stands looking at Solicitor Karmarkar. The bell rings again. Rushes to the door. Solicitor Karmarkar comes back and sits in a couche) (ushring a person in) Come in ... come in. I am Doctor Dange. She ... she is busy so I opened the door.

The Person: O Sorry ... sorry for troubling you (sees Solicitor who is in

Karmarkar) Hello Karmarkar! How come you are here?

Solicitor : Well, thought of dropping in. Prabhakar is asleep. Then, should have left immediately but kept chatting. Good, that we met. Come. Sit. Doctor, this too is Prabhakar and my schoolmate, Patole. We used to call him as Watole.

Doctor : (trying to smile) Oh!

Patole : But, where is Prabhakar?

Doctor : He is sleeping. He was awake all night yesterday.

Solicitor : (pointing) There. In that room.

Patole : How's he now?

Solicitor : Last night he was a bit unwell, the doctor was telling. But now he is better. Isn't it Doctor?

Doctor : Er ... yes ... yes he .. he is better now. I .. I hope (in hardly audible voice) he is ... why don't you sit? I ... I will be right back .. I .. (goes in)

Patole : Where is Vahini? And where has this doctor gone?

Solicitor : It seems Vahini is under great tension. She looks too much pulled down.
(silence)

Patole : (get up and moves towards Prabhakar's room. Peeps

in) Ha! He is fast asleep. This fellow is always sleeping. And here we have to work day in day out. I really envy him some *time*. For the last four days I am on duty. Couldn't get a wink's sleep. Seems that it was my previous birth's sin which has now made to join police service. (yawns) Sleep, my pal sleep. Enjoy yourself. You have money, good wife, sufficient time and illness to go with it. (turns to Solicitor Karmarkar) Do I sound cruel? (sighs. Turns to the room again) Anyway, the pain shows on his face. It looks ashen ...

(slowly walks back to his chair and sits. Whistles. Doctor comes) Come, Doctor, we enquired about the health of your patient. No, no, don't worry ... from a distance.

Solicitor : (to Doctor) Is Kamalabai all right?

Doctor : Eh? Yes. She is coming ... getting the tea for us I ... I will just get freshened up.

Solicitor : (to Patole) He is here since early morning. Since four.

Patole : Oh, I see. Then there is not much of a difference between doctors and policemen.

Doctor : Eh?

Patole : Why are you startled? I didn't call you police. Just compared in respect of sleeping. I too havn't slept

for last four nights. I am a Police sub inspector
in intelligence department.

Doctor : (in weak voice) I see ..
(Kamalabai comes in with tea)

Patole : Namaskar Vahini.
(Kamalabai freezes as she sees Patole. She goes
so weak that it seems that the tray she is holding
will slip through at any moment)

Doctor : (looking at her unease) Kamalabai!

Kamalabai : Er..

Solicitor : What's wrong with her?

Kamalabai : (regaining himself) What ... nothing ... nothing
(steps ahead and offers tea to everybody)

Patole : Please do sit Vahini.
(again gets startled. Sits mopishly)

Solicitor : Please have your tea, Kamalabai.
(extends the remaining cup to her. She holds the
cup)

Patole : Doctor we must take care of her. She may collapse
at any moment. (looks at her for a moment. Then..)
But what's exactly happened to Prabhakar? He has
not recovered for so many days; ... not days but
years. Anything really serious?

Solicitor : (hurriedly) Of course not! Such small ailments last long. Isn't it, Doctor?

Doctor : Yes ... yes. It's just like that.

Patole : (putting his cup on the T-poy) There is no sugar in tea ... (unintentionly looks at Kamalabai)

Doctor : (in soft but firm tone) Please get some sugar, Kamalabai--

Patole : (shyly) No ... but ... why give her the trouble ..

Doctor : Doesn't matter. There is nothing to worry about her as such. She needs rest; more mentally than physically. (to Kamalabai) Won't you bring some sugar? (she gets up and goes in like a robot)

Patole : Well, it seems you don't need much sugar, Doctor? Or is it because eating less sugar is good for health? You have finished your tea already !

Doctor : I ... I don't take sugar. I have diabetes.

Patole : Oh! Diabetes to a doctor? Well, who is your doctor then?

Doctor : Well, it's not that serious. Just symptoms.

Patole : Suspected to be, eh? The word exists in the dictionary of police too. But, of course with different shade of meaning. For suspects. (to Kamalabai)

who has stood still while coming in) Not for you
Vahini, for the suspect ... Ohhh ...

(Doctor moves quickly and helps Kamalabai. Helps
her to sit in the couche)

Is she scared?

Doctor : Faint ... she ... she seems to have fainted.

Solicitor : Oh! we gave her trouble over a trifle.

Patole : I am sorry. It was because of me.

Doctor : Don't worry, she will be all right now
(Kamalabai is lying motionless in the couche)

Patole : (stirring the sugar in his cup, to Karmarkar) You
know, I have just come from a place where a murder
had taken place.

Doctor : (startled) Oh!
(Kamalabai also stares wide eyed at him)

Patole : Well .. a case of poisoning ..

Solicitor : What? Poisoning? Who did it? (looking at Doctor who
has suddenly stood up) What's the matter, Doctor?

Doctor : (with a vacant look in his eyes) I .. I thought
Prabhakar (in fading voice) .. nothing .. nothing..
I thought he woke up .. he .. Prabhakar.. (slumps
in his chair)

Patole : (to Karmarkar) Poisoning .. but what kind of poisoning .. that's what we are investigating. But, no doubt whoever has done it, has done it with full clemency. That man was lying dead as if he was fast asleep. You know, exactly like our Prabhakar is sleeping .. (then suddenly realising the impact of his sentence) .. I .. I think, I said something wrong. Doctor, please excuse me. This is what happens to us. (to Karmarkar) but, you know that man really looked as if fast asleep .. without going close enough no one would ever suspect that he is dead. Good work, no doubt. Well Doctor, what kind of poison can it be? Could you possibly tell that?

Doctor : I .. I .. well, that depends. Er .. poison .. there are many kinds poisons. There are poisons and poisons .....

Patole : I have sent the body to the mortuary. The cause of his death would be ~~clear~~^{clear} only after the autopsy. But, I suspect the murderer must be someone close to him ... a friend or one of the relatives or the servants .. can be any one of them. I heard, he and his wife were not getting along well .. so she too could be one of the suspects. But poor woman__ at least at the moment she seems inculpable and innocent. She is really in miserable state after her husband's death. Certainly not a show but real mourning. But who knows? (looks at Kamalabai)

Vahini! Why, only listening to it makes you so restless! Oh Gosh! I didn't feel anything even after looking at it. Well, of course I am quite used to seeing corpses now.

Solicitor : And, besides, you are a man. Of course she too is a brave lady. But you know she is under quite a 'stress' since last night. Otherwise ..

Doctor : (moistening his lips) What .. what will happen to that murder now?

Patole : Oh, that murder? Not much from what happens to every murder! We will arrest the murderer and his accomplices .. if there are any. No one can get away from us. Let them flee to any where on the earth, I assure you hundred and one percent, we will reach there too. Our systems are fool proof these days, Doctor there is no escape! Everybody gets detected. (yawns) Ah! but one has to spend sleepless nights. Well, I don't understand, why people commit murders at night! You know, I like day time murders. Well Karmarkar, what do you say?

Solicitor : (laughing) Why, do you think I occasionally murder someone?

Kamalabai : (getting up) I .. I am going ... there (pointing) there is my room. I'll rest for a while.

Doctor : Ah, yes, please. Lie down for some time. Don't .. don't try to do anything else. I'll inform you when I go. Go, take rest.

(she goes mechanically)

Patole : (to Karmarkar) You, know, we strongly suspect that a doctor is also involved in this case.

Doctor : (unconsciously) Er .. what?

Patole : Ofcourse, not a respectable doctor like you. But a scoundrel! Well, I still am not sure of his motive behind it. He may not have been involved at all. Can't say, it's just suspicion. One needs solid proof.

Solicitor : You see, these days any one is capable of doing anything. Gone are the days of convincing one's innocence just by his face. We find so many perfidious people with innocent faces. If you go by their faces, Patole, they are just like yours or mine but their deeds are like hangmen!

Patole : You are absolutely right. These days whenever I see an innocent face I get more suspicious. What do you say Doctor?

Doctor : Me .. er ... well .. well, we know only two types of faces — one sick and the other healthy.

Patole : That's precisely why your bills are unpaid!

Solicitor : I think, Patole, we should not make much noise.
That will wake him up.

Patole : In fact (no Doctor), please don't pay any attention to this Doctor, but, you know I am making noise deliberately, to wake him up. I can't tolerate seeing any one sleeping peacefully, especially when I haven't been able to sleep for the last four days! hey, why are you staring at me like this? This is psychology! Isn't it?

Solicitor : But Kamalabai might get disturbed..

Patole : That's true. Then we won't be invited here any more. I think we must move now. I have to go and investigate in to that case of poisoning. After all it's my job! I am not a solicitor! Well Doctor, will you be leaving, or staying on?

Doctor . : Me .. I .. I think, I should stay here ... for a while .. nobody else is here to help and..

Patole : O.K. you will tell Prabhakar that we had come to meet him. Won't you? Come on Karmarkar, don't you have any job to go on?

Solicitor : Of course, I have. I too should be leaving.

Patole : See, you remembered only because I reminded.

Solicitor : That's why we say that the police department is essential.

Patole : To remind?

Solicitor : Yes, morals, co-existence, co-ordination, law, 'keep left', 'Road is blocked', 'Walk on foot path only', etc., etc.

Patole : Ha! Listen to that!

Solicitor : Well Doctor, nice meeting you.

Patole : Of course we won't insist that you reciprocate!

Doctor : I .. me ..

Solicitor : Hope Prabhakar will get better soon.

Patole : Send him your bill and charge heavily, say, four or five hundred rupees. As soon as he sees it, he will be fit as a fiddle! A sureshot and tested remedy ofcourse! Well Doctor, hope you won't mind, you know, I am a policeman. Neither do we understand these etiquetts and manners nor can we speak formally weighing each word before speaking like you. If I have hurt your feelings unconsciously ..

Doctor : No, no .. nothing .. please..

Solicitor: Well then, see you again.

Patole (peeping in the room) Have a good sleep my dear.
(turns) Well Karmarkar, let's go. (both of them almost go but Patole comes back) Please convey a message to Prabhakar, Doctor, tell him I have found the book he wanted, at International Book House.

Solicitor : (from his place) A book?

Patole : Yes, on some metaphysical subject (tries to remember)
ah yes, I think Death and Thereafter' something
like that. For so many days he was asking me for
that book. But I would either forget or would be
busy. It's well past four months now. At last,
yesterday I remembered and looked for the book in
the shop. I got the book but had no money on me!
So I decided to buy it tomorrow. Tell him tomorrow
I'll be here with the book.

Doctor : (in hardly audible voice) Oh sure. (Both of them
go) (Doctor standing. Somewhere far away shouts.
But Doctor doesn't seem to notice that. He sits in
a *couche*. He is extremely restless. Now and then
looks around, steals a look at 'that' room. Stirs
and shuffles in the ~~couch~~^{*couche*}. Gets up. Sits down again.
Shuts his eyes and tries to concentrate. But is
unable to do so. Beads of sweats appear on his
forehead with fear in eyes. The timepiece on the
table is ticking away in a loud voice now. Doctor
sits brooding. Then with great efforts makes him
look at the kitchen and Kamalabai's room. Gets up
and tentatively steps in that direction but fails.
Slumps back in a *couche*. He is panting. The conflict
in his mind is obvious now. He is sweating. The
growing intensity of the conflict is visible now.

The ticking of the clock is getting louder. Doctor holds and presses his temples as if something is extremely unbearable for him. Gets up. Collapses. Gets up again and teetering somehow reaches for the receiver. Grabs it and suddenly stops short. His hand is trembling. He is fully drenched in sweat. Now and then tries to sneak a look around. Now he holds the receiver and starts dialling a number. Gropes for his head as if dizzy. Slumps down in the same posture. The ticking of clock is getting louder and louder. Drenched in sweat, with trembling hands Doctor dials a number. Places the receiver near his ear. Gulps and starts talking in croaking voice.)

Doctor : Hello .. (pauses) Hello Police? Hellow .. this .. this is Doctor Dange .. Hello .. yes .. Dange L G.. no .. no.. L C Dange .. L C .. here .. here .. Hellow Police .. Police, a man is dead. .. Yes, yes -- eh? Dead _ po - poisoning. Poisoning. Yes - hello - I - I mean _ I mean - ye - No no poisoning address - address let me - yes, Hari - Hari Niwas, Matunga, Bombay number --no no -- house number - house - number --. I don't know. I - my - police -- hello -- I don't know -- er -- don't remember - I - me - was called here - yes - no no - just - just - yes? (pauses) No I haven't done it - no, no. I - I haven't done

anything, I .. me .. No .. I don't know anything
.. I know nothing! Hello .. hello .. (a police
sub-inspector comes and stands behind him) I ..
I really don't know anything .. Hello .. Police ..
police .. I .. haven't done anything. Don't you
believe me? (gets quiet) I am innocent .. I am ..
eh? But I .. Kamalabai yes .. and police, hello
.. hello .. after arriving here I came to know that
.. poisoning .. po .. no, but I am fine .. I
(stops). Hello .. hello, police .. police .. police ..

Police : (from his place) Sir, (Doctor gets startled and
Sub turns back) A woman has jumped down on the road
Inspector from a window of this house. Are you related to
her?